

BRONISŁAW MIERZWIŃSKI

Współczesna koncepcja teologii praktycznej małżeństwa i rodziny

Przełom wieków charakteryzuje się niezwykle szybkim postępem wiedzy. W szybkim tempie powstają nowe nauki, a nawet całe dziedziny nauk. Mogłoby się wydawać, że na tym tle teologia uległa stagnacji, ogranicza się do powtarzania tych samych treści w ten sam sposób. Rzeczywistość jest zupełnie odmienna. Wystarczy porównać ilość, nazwy i tematykę przedmiotów teologicznych wykładanych na studiach wyższych przed kilkunastu laty i obecnie. Zmieniło się radykalnie spojrzenie na świat i zadania, jakie Kościół ma do spełnienia w tym szybko zmieniającym się świecie. Szczególnym impulsem do rozkwitu nauk teologicznych stało się dzieło II Soboru Watykańskiego.

Można postawić hipotezę, że w obrębie bogactwa współczesnej wiedzy teologicznej żadna dziedzina nie rozwija się tak szybko jak teologia praktyczna, tradycyjnie określana mianem teologii pastoralnej. Jej zadaniem jest przecież refleksja nad zbawczym posłannictwem Kościoła w zmieniającym się gwałtownie świecie. Nowe potrzeby, ewolucja człowieka i społeczeństwa, narastające problemy zmuszają Kościół do poszukiwania nowych sposobów głoszenia Ewangelii — *nowej ewangelizacji*, jak to określił Jan Paweł II — do wypracowywania nowych form duszpasterstwa. Refleksja teologiczno-pastoralna musi odpowiedzieć na te potrzeby, nadażyć za nimi, a niekiedy je wyprzedzać.

I. Rodzina drogą Kościoła

Uderzającym zjawiskiem doby obecnej jest wzrost zainteresowania problematyką małżeństwa i rodziny. To zjawisko, typowe dla całego niemal współczesnego świata, nabrało szczególnego znaczenia w Polsce z początkiem lat siedemdziesiątych. Rodzina stała się przedmiotem badań naukowych z różnych dziedzin, publikacji naukowych, popularnonaukowych czy wręcz popularnych, przedmiotem szczególnej troski Kościoła w Polsce oraz przedmiotem szeregu decyzji ze strony władz państwowych. Wśród

wielu przyczyn wspomnianego zjawiska należy wymienić przede wszystkim dwie: gwałtowne niekiedy zmiany dokonujące się w samej rodzinie, określane przez niektórych mianem *kryzysu rodziny*, oraz od strony pozytywnej, ponowne uświadomienie sobie szczególnej i niezastąpionej roli, jaką rodzina odgrywa w Kościele i społeczeństwie.

Wszelkie *kryzysy* są dziś bardzo modne. Mówi się zarówno o kryzysie politycznym, gospodarczym, giełdowym, jak i o kryzysie wiary, moralności czy wreszcie kryzysie rodziny. Na potwierdzenie tego ostatniego przytacza się, na przykład, tzw. *wolną miłość, małżeństwa na próbę*, wzrastające rozwody, związki homoseksualistów, przejęcie przez inne instytucje funkcji tradycyjnie zarezerwowanych rodzinie. Skłania to niektórych do przepowiadania rzekomo bliskiego zaniku małżeństwa i rodziny w społeczeństwie. Nie brak pesymistów nawet w gronie ludzi wierzących. Malują oni aktualną sytuację małżeństwa i rodziny wyłącznie w czarnych barwach, nie dostrzegając wyjścia z tak przedstawionej sytuacji. Tymczasem należy unikać skrajności. Pominięcie milczeniem pewnych niepokojących symptomów schorzenia współczesnej rodziny, uspokajanie czy też *usypianie* opinii publicznej, może prowadzić naród do katastrofy. Ale szkodliwy jest także skrajny pesymizm, który podcina i niszczy jakąkolwiek wolę zaangażowania w dzieło odnowy i umocnienia rodziny polskiej. Jeśli już się mówi o pewnego rodzaju kryzysie rodziny, to jest on ściśle związany z głębokimi i radykalnymi przemianami, jakim ulega społeczeństwo na przełomie wieków. Rodzina, częśćka żywotna i podstawowa każdego społeczeństwa, stanowi czuły sejsmograf, notujący najmniejsze nawet wstrząsy zachodzące w tym społeczeństwie. Liczne badania naukowe, nasze doświadczenia osobiste wykazują że rodzina nie zanika, nie ginie, ale po prostu zmienia się i to w tym celu, by jak najlepiej odpowiedzieć wymaganiom współczesnej epoki.

Kościół w Polsce zawsze przywiązywał szczególną wagę do małżeństwa i rodziny. Nasilenie troski o rodzinę polską nastąpiło przede wszystkim jako reakcja Kościoła na tragiczne skutki skrajnie liberalnej ustawy aborcyjnej z roku 1956. Od prawie pięćdziesięciu już lat mamy w naszym kraju zorganizowane, powszechne i stale rozwijające się dzieło duszpasterstwa rodzin. Trzeba wielu wartościowych i kompetentnych ludzi do tej pracy. Nie wystarczy dobra wola, konieczne jest odpowiednie przygotowanie, z naukowym rozeznaniem się w problematyce małżeństwa i rodziny.

Całej działalności zbawczej Kościoła towarzyszy naukowa refleksja teologiczno-pastoralna. Zadaniem teologii praktycznej jest wypracowanie zasad i dyrektyw dla tejże działalności zbawczej, określonej jako urzeczywistnianie się Kościoła w teraźniejszości. Szczególną troską otacza Kościół rodzinę — instytucję ustanowioną przez samego Boga, uświęconą przez Chrystusa. Równocześnie jednak każda rodzina chrześcijańska ma szczególną, sobie właściwą rolę do spełnienia w całokształcie misji Kościoła. Jeden i drugi aspekt ujmuje refleksja teologiczno-pastoralna, wchodząca w skład rozważań teologii praktycznej. Tę naukową, teologiczno-pastoralną refleksję nad małżeństwem i rodziną określamy mianem teologii praktycznej małżeństwa i rodziny.

Teologię praktyczną małżeństwa i rodziny trzeba odróżnić od teologii małżeństwa i rodziny, która należy do działa teologii spekulatywnej i której zadaniem jest refleksja nad Bożym zamysłem wobec małżeństwa i rodziny oraz nad sakramentalnym charakterem małżeństwa. Teologia małżeństwa i rodziny jest koniecznym fundamentem i punk-

tem wyjścia dla teologii praktycznej małżeństwa i rodziny. Nadal daje się odczuć brak całościowego opracowania teologii małżeństwa i rodziny¹. W studiach teologicznych jak i w publikacjach naukowych najczęściej obie dyscypliny traktuje się łącznie, dając im nazwę: *Teologia małżeństwa i rodziny — duszpasterstwo rodzin*, lub włączając aspekty pastoralne w zakres teologii małżeństwa i rodziny. Lepiej jednak byłoby, dla ścisłości naukowej, jasno odróżniać te dwie nauki teologiczne. Chociaż mają one ten sam przedmiot materialny, to jednak różnią się przedmiotem formalnym i należą do odrębnych działów teologii.

Niniejsze rozważania dotyczą tej właśnie dyscypliny teologicznej, dla której proponujemy nazwę *teologia praktyczna małżeństwa i rodziny*. Stanowią one pewną próbę syntetycznego spojrzenia na nową naukę w obrębie teologii praktycznej. Celem opracowania jest zwrócenie uwagi na konieczność stworzenia refleksji naukowej, typu teologiczno-pastoralnego, nad problematyką małżeństwa i rodziny oraz wskazanie kierunku, w jakim powinna iść ta refleksja. Równocześnie chodzi o pewną pomoc dla wartościowego, wypróbowanego dzieła duszpasterstwa rodzin, które jest niewątpliwie znakiem czasu Kościoła katolickiego w Polsce.

II. Teologia praktyczna

Poprawne określenie pojęcia *teologia praktyczna* jest konieczne, aby właściwie zdefiniować naukę, która należy właśnie do tej dziedziny teologicznej i nosi nazwę *teologia praktyczna małżeństwa i rodziny*.

1. Ewolucja koncepcji teologii pastoralnej

Kościół święty, ustanowiony przez Chrystusa, od początku swego istnienia szukał sposobów, by jak najlepiej spełnić zadania, które Boski Założyciel przed nim postawił. Zastanawiał się nad celem swej misji, rozpoznawał mentalność tych ludzi, którym miał głosić Dobrą Nowinę, rozstrzygał problemy, które nasuwała działalność ewangelizacyjna. Refleksja ta miała niewątpliwie charakter pastoralny. Jednakże dopiero w XVIII w. refleksja pastoralna Kościoła nad swoją działalnością przybrała charakter teologii pastoralnej, odrębnej nauki teologicznej wykładanej na uniwersytetach. Pierwsza koncepcja nowej dyscypliny, przedstawiona w 1774 r. przez opata benedyktyńskiego, S. Rautenstraucha, miała cel praktyczny: zgrupować w obrębie jednej, oddzielnej nauki to, co dotyczyło przygotowania księży do spełniania ich przyszłych zadań duszpasterskich. Teologia pastoralna stała się nauką o obowiązkach i zadaniach księdza — duszpasterza. Wskazywała na to sama nazwa. Ludzie świeccy stanowili owczarnię, której jedynym zadaniem było słuchać i spełniać polecenia wyznaczonych im pasterzy. Trzeba było wieków całych, pogłębionej refleksji teologicznej, zwłaszcza rozwoju eklezjologii i teologii laikatu, aby zmienić radykalnie tę pierwotną koncepcję teologii pastoralnej. W obecnym ujęciu już nie pojedynczy pasterz — ksiądz i jego obowiązki stanowią przedmiot rozważań teologii pastoralnej, ale cały

¹ Odpowiedzią na ten brak jest zarys teologii małżeństwa i rodziny K. Majdańskiego: *Wspólnota życia i miłości*. Wyd. 2. Poznań 1983.

Kościół i jego misja w świecie współczesnym. Zmiana koncepcji skłoniła do zmiany nazwy². Teologia pastoralna przekształciła się w teologię praktyczną.

W dobie obecnej, teologowie Europy Zachodniej używają powszechnie określenia *teologia praktyczna*. W Polsce, rzecznikami tej nazwy byli przede wszystkim ks. Andrzej Zuberbier³ oraz ks. bp Kazimierz Majdański⁴. Przymiotnik *praktyczna* nie występuje w tej nazwie jako przeciwstawienie do *teoretyczna*, bo cała teologia jako nauka ma charakter dociekania teoretycznego. Cała teologia musi mieć równocześnie wydźwięk praktyczny: wskazać człowiekowi drogę do zbawienia i pomóc w jego osiągnięciu. Przyjmując nazwę *teologia praktyczna* chcemy więc już samą nazwą podkreślić, że ta teologia dotyczy nie tylko zadań *pasterzy*, lecz całej misji Kościoła. Z drugiej, określenie *praktyczna* ma wskazać na potrzebę naukowej refleksji nad *praxis Ecclesiae* (realizacja zbawczego posłannictwa Kościoła *hic et nunc*), łączy się z terminem *prakseologia*, w którym są zawarte greckie pojęcia *praxis* i *logos*.

Szkoda, że większość współczesnych teologów polskich nie przyjęła nowego określenia i używa tradycyjnej nazwy *teologia pastoralna*⁵. Może przyczyny takiego stanowiska należy upatrywać w fakcie, że w oficjalnych dokumentach Kościoła występuje tylko ta nazwa, czego przykładem jest *Ratio studiorum* dla seminariów duchownych. Inną przyczyną jest brak zrozumienia dla specyfiki tej dyscypliny ze strony tzw. teologii spekulatywnej czy też biblijno-historycznej. Odnosi się wrażenie, że dla przedstawicieli tych, o wiele starszych dziedzin teologii, określenie stosunkowo młodej dyscypliny teologicznej jako *teologia praktyczna* stanowi pewnego rodzaju degradację teologii.

Wydają się, że sprawa nazwy jest drugorzędna, albowiem fundamentalny spór dotyczył nie tyle nazwy, co koncepcji. Istotne jest to, że ta nauka teologiczna nie chce i nie może ograniczyć się do *pasterzy dusz*, ich zadań i obowiązków, lecz obejmuje swoją refleksją cały Lud Boży, powołany do urzeczywistniania Królestwa Bożego na ziemi, do wypełniania Chrystusowej misji zbawienia wobec człowieka i świata.

2. Przedmiot teologii praktycznej

W koncepcji eklezjologicznej teologia praktyczna jest nauką o urzeczywistnianiu się Kościoła w teraźniejszości⁶. Przedmiotem materialnym w teologii praktycznej jest więc działalność całego Kościoła, określona jako *samourzeczywistnianie się* — to wszystko, co czyni Kościół obecnym w świecie współczesnym. Chodzi o obecność

² Pionierem nowej koncepcji i twórcą nazwy *teologia praktyczna* był Anton Graf (1811—1867), przedstawiciel tzw. szkoły tybindzkiej.

³ Por. A. Zuberbier: *Materiały do teorii teologii praktycznej*. Warszawa 1974.

⁴ Por. Teologia jest praktyczna. „Ateneum Kapłańskie” T. 82: 1974 z. 390 i 391. We wprowadzeniu do pierwszego z tych zeszyców bp K. Majdański daje uzasadnienie dla przyjęcia tej właśnie nazwy (s. 3—14).

⁵ Tę nazwę nosi także najnowszy podręcznik pod redakcją R. Kamińskiego: *Teologia pastoralna*. T. 1. *Teologia pastoralna fundamentalna*. Lublin 2000.

⁶ Definicja stworzona przez teologów języka niemieckiego *Selbstvollzug der Kirche in ihrer Gegenwart*, rozpracowana przez: *Handbuch der Pastoraltheologie. Praktische Theologie der Kirche in ihrer Gegenwart*. Hrsg. v. F.X. Arnold, F. Klostermann, K. Rahner, V. Schurr, L. M. Weber. Bd. 1—4. Freiburg 1964—1969.

aktywną, prężną, dynamiczną, przemieniającą ludzi i świat. Kościół Chrystusowy ma spełnić w stosunku do świata rolę zaczynu, o którym mówi Syn Boży w Ewangelii: *Z czym mam porównać królestwo Boże? Podobne jest do zaczynu, który pewna kobieta wzięła i włożyła w trzy miary mąki, aż się wszystko zakwasiło* (Łk 13, 20-21). To dzieło urzeczywistniania się Kościoła stanowi równocześnie kontynuację zbawczego dzieła Chrystusa w odniesieniu do wszystkich ludzi. Obejmuje ono funkcje i zadania całego Ludu Bożego oraz poszczególnych jego członków. Precyzując można powiedzieć, że refleksja teologii praktycznej obejmuje trzy dziedziny:

1. Ci, którzy stanowią Kościół, którzy urzeczywistniają Kościół, podejmują misję daną Kościołowi przez Chrystusa.
2. Cel i znaczenie misji Kościoła. Chodzi o ustalenie nie tylko celu ostatecznego, lecz także etapów pośrednich, prowadzących do tego celu.
3. Istotne funkcje, przez które Kościół wypełnia swą misję.

Aktualnie w teologii rozróżnia się sześć podstawowych funkcji Kościoła: głoszenie Słowa, sprawowanie kultu liturgicznego, szafarstwo sakramentów, karność kościelna, apostołat chrześcijański, realizacja chrześcijańskiej *Caritas*.

To wszystko stanowi przedmiot materialny teologii praktycznej. Przedmiotem formalnym natomiast jest *teraźniejszość*, to znaczy okoliczności, w których Kościół urzeczywistnia się *hic et nunc* — tu i teraz; aktualna, obecna sytuacja człowieka i świata. Bóg nigdy nie milczy. Przemawia do nas w teraźniejszości. Apelem Bożym skierowanym do Kościoła i świata są także znaki czasu. Naszym zadaniem, zadaniem Kościoła jest odczytanie tych znaków i realizacja Bożego wezwania w nich zawartego. II Sobór Watykański podkreśla, że Kościół, kierowany Duchem Świętym, ma kontynuować dzieło samego Chrystusa i zaraz dodaje: *Aby takiemu zadaniu sprostać Kościół zawsze ma obowiązek badać znaki czasów i wyjaśniać je w świetle Ewangelii tak, aby mógł w sposób dostosowany do mentalności każdego pokolenia odpowiadać ludziom na ich odwieczne pytania dotyczące sensu życia obecnego i przyszłego oraz wzajemnego ich stosunku do siebie. Należy zatem poznawać i rozumieć świat w którym żyjemy, a także jego nieraz dramatyczne oczekiwania, dążenia i właściwości* (KDK 4). Element teraźniejszości specyfikuje zatem teologię praktyczną, wyodrębnia ją od innych nauk teologicznych. Należy zwrócić jeszcze uwagę na fakt, że urzeczywistniając Kościół w teraźniejszości, przygotowujemy równocześnie jego przyszłość.

3. Podmiot urzeczywistniania się Kościoła

Wraz ze zmianą koncepcji teologii pastoralnej uległo zmianie także ujęcie podmiotu, który ma *urzeczywistniać Kościół w teraźniejszości*. Dla teologii praktycznej podmiotem tym już nie jest pojedynczy pasterz, ale cały Kościół pojęty jako Lud Boży Nowego Przymierza (por. KK 9), jako Sakrament świata (por. KK 1). Cały Lud Boży ma za zadanie głosić Dobrą Nowinę, dążyć do całkowitego zjednoczenia z Bogiem i prowadzić wszystkich ludzi do zbawienia wiecznego. Obok tego głównego zadania, wspólnego wszystkim członkom Ludu Bożego, istnieje różnorodność zdań, które mają spełniać poszczególni chrześcijanie czy całe wspólnoty. Różnią się one między sobą

w sposób istotny. Jest więc rzeczą oczywistą, że zadania hierarchii w Kościele, konieczne i niezastąpione, będą się różniły istotowo od zadań laikatu. Ale świeccy ludzie ochrzczeni mają także własne zadania do spełnienia, płynące z kapłaństwa powszechnego, w Kościele i w imieniu Kościoła w świecie współczesnym. Świeccy katolicy mogą i powinni pomagać biskupom i księżom w ich pracy tam, gdzie jest to możliwe; jednakże Chrystus dał im ich własne powołanie zależne od sytuacji, w której się znajdują, stanu życia, zaangażowania. Realizując własne powołanie świeccy czynią Kościół rzeczywistym, obecnym i działającym *hic et nunc*. Odpowiedzialni za misję Kościoła w dobie obecnej, stają się podmiotem w działaniu Kościoła i w refleksji teologii praktycznej.

4. Zasady metodologiczne

Teologia praktyczna jako odrębna dyscyplina teologiczna posiada własną metodę dociekania naukowego⁷. Jako teologia bierze swe zasady metodologiczne z Objawienia, Magisterium Kościoła, innych nauk teologicznych. Z drugiej strony, ze względu na swój charakter praktyczny — analiza teraźniejszości, w której ma się urzeczywistniać Kościół — teologia praktyczna musi sięgać do elementów, które ujmują współczesną sytuację Kościoła, świata, człowieka i wyciągnąć z nich właściwe sobie wnioski. W ten sposób metodologia teologii praktycznej łączy w sobie dwa bieguny: Objawienie i nauki empiryczne. Znamienne słowa Konstytucji duszpasterskiej o Kościele w świecie współczesnym, zwrócone do duszpasterstwa, stanowią równocześnie wytyczną odnośnie do metodologii teologii praktycznej: *W duszpasterstwie należy uznawać i stosować w dostatecznej mierze nie tylko zasady teologiczne, lecz także zdobyte nauk świeckich, zwłaszcza psychologii i socjologii, tak, żeby również i wiernych prowadzić do czystszej i dojrzałszej życia wiary* (KDK 62).

Szczególne znaczenie dla rozpoznania teraźniejszości, w której Kościół ma spełniać swą misję, ma analiza socjologiczna. Zachętę, którą *Vaticanum II* skierowuje do biskupów, można odnieść także do teologii praktycznej: *By mogli stosownie zaradzić dobru wiernych, odpowiednio do stanu każdego, niech dążą do należytego rozeznania ich potrzeb w warunkach społecznych, w jakich oni żyją; niech posługują się w tym celu właściwymi środkami, głównie badaniami socjologicznymi* (DB 16).

Doceniając znaczenie nauk empirycznych teologia praktyczna nie może jednak utożsamiać się z nimi; musi zachować swój charakter teologiczny, a nie przemieniać się w socjologię czy psychologię, nawet określoną mianem *pastoralna*. Teraźniejszość musi być poznana przy pomocy kompetentnych nauk, ale analizowana w świetle wiary. Ostatecznie chodzi o spojrzenie, jakim Chrystus obejmuje współczesnego człowieka, odkupionego Jego krwią, przeznaczony do szczęścia wiecznego. Tenże człowiek znajduje się w konkretnej sytuacji życiowej, w określonym kontekście. Rozpoznanie

⁷ Na temat metodologii teologii praktycznej istnieje obfita literatura w języku niemieckim (zwłaszcza: *Praktische Theologie heute*. Hrsg. v. F. Klostermann u. R. Zerfass. München/Mainz 1974). W Polsce problem metody omawiają niemalże wszystkie podręczniki teologii pastoralnej; największe jednak zasługi w precyzowaniu kwestii metodologicznych ma R. Kamiński (głównie w publikacjach: *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*. Lublin 1992; *Teologia pastoralna*. T. 1. *Teologia pastoralna fundamentalna*. Lublin 2000).

tego kontekstu jest warunkiem właściwego odczytania znaków czasu, aby następnie dokonać ich interpretacji w świetle Objawienia. Teologia praktyczna ma za zadanie poznać świat współczesny, uwarunkowania konkretnej osoby i całego społeczeństwa, spojrzeć poprzez pryzmat nauki Bożej interpretowanej przez Magisterium Kościoła na tę rzeczywistość ziemską, a w konsekwencji ustalić zasady i normy, mające kierować działaniem Kościoła w teraźniejszości.

III. Teologia praktyczna małżeństwa i rodziny

1. Miejsce w całości teologii praktycznej

Teologia praktyczna dzieli się na dwie części: ogólną i szczegółową. Ogólna zajmuje się podstawami teologii praktycznej, omawia jej historię, podaje definicję, przedmiot materialny i formalny, metodę oraz sięga do zasadniczych elementów eklezjologii i antropologii pastoralnej. Teologia praktyczna szczegółowa natomiast zajmować się będzie refleksją nad poszczególnymi funkcjami Kościoła, nad tymi, którzy mają sprawować te funkcje w sposób sobie właściwy, nad etapami urzeczywistniania Kościoła w świecie współczesnym. Należy dodać, że w skład szeroko pojętej teologii praktycznej wchodzi dyscypliny, które już usamodzielniały się, tworząc odrębne nauki w ramach teologii. Wymieńmy przykładowo liturgikę, homiletykę, katechetykę, misjologię.

Teologia praktyczna szczegółowa poświęca specjalny dział swoich rozważań małżeństwu i rodzinie. Ten właśnie dział — mający szczególną wagę w dobie obecnej — możemy określić jako teologię praktyczną małżeństwa i rodziny.

Problematykę małżeństwa i rodziny jako przedmiot troski duszpasterskiej umieszczano w podręcznikach teologii pastoralnej przy omawianiu różnych sytuacji życiowych człowieka. M. Pfliegler⁸ wprowadza zagadnienie duszpasterstwa rodzin do części poświęconej duszpasterstwu człowieka widzianego w świetle psychologii różnicowej. Najpierw jest to refleksja nad mężczyzną i kobietą, a następnie nad rodziną. Nowsze koncepcje teologii pastoralnej przywiązują szczególną wagę do problematyki małżeństwa i rodziny. Stawiają postulat, by pogłębić refleksję teologiczno-pastoralną, równocześnie zaakcentować znaczenie duszpasterstwa rodzin. F. Woronowski mówiąc o podziale teologii pastoralnej na specjalizacje podkreśla: *Szczególnie ważne jest jak najszybsze uformowanie specjalizacji duszpasterstwa rodzin. Rodzina ma tak istotne znaczenie dla rozwoju życia religijnego i społecznego, że zagrożenie jej może przynieść nie dające się wprost przewidzieć następstwa. Stąd praca Kościoła nad rodziną, a tym samym pastoralna rodzin, mają ogromne znaczenie i dziedzinę tę należy potraktować jako osobny kierunek*⁹. Realizując ten postulat, ks. F. Woronowski opracował swoistą koncepcję teologii pastoralnej rodziny, dając jej niezbyt adekwatny tytuł: *Religijno-społeczna formacja rodzin*¹⁰. Najbardziej całościowe ujęcie teologii praktycz-

⁸ *Pastoraltheologie*. 2. Aufl. Wien 1965.

⁹ *Wprowadzenie do teologii pastoralnej*. Lublin 1972 s. 93.

¹⁰ *Zarys teologii pastoralnej*. T. 2. Warszawa 1986 s. 11—374.

nej: *Handbuch der Pastoraltheologie*, ujmuje małżeństwo i rodzinę jako jeden z elementów urzeczywistniania się Kościoła w teraźniejszości¹¹.

2. Źródła i literatura

Wzrost zainteresowania małżeństwem i rodziną, widoczny w Polsce od kilkunastu lat, pociągnął za sobą szereg publikacji, zwłaszcza z zakresu nauk empirycznych. Pojawiły się także liczne artykuły i książki teologiczne, zwłaszcza pod wpływem II Soboru Watykańskiego, encykliki *Humanae vitae* Pawła VI, a następnie nauczania Jana Pawła II, w którym małżeństwo i rodzina stanowią jeden z podstawowych tematów. Dokument tego właśnie papieża, adhortację apostolską o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym *Familiaris consortio*, z dnia 22 listopada 1982 r. można określić jako najpełniejszą syntezę doktrynalno-pastoralną współczesnej nauki Kościoła katolickiego na temat małżeństwa i rodziny. Przystępną wykładnią tej syntezy stał się *List do Rodzin* Jana Pawła II, z dnia 2 lutego 1994, ogłoszony z racji Międzynarodowego Roku Rodziny. Według Jana Pawła II, rodzina i życie powinny znaleźć się w centrum nowej ewangelizacji oraz stać się przedmiotem poważnego i systematycznego studium¹².

Cennego tworzywa dla koncepcji teologii praktycznej małżeństwa i rodziny dostarczył dokument Kongregacji ds. Wychowania Katolickiego, zatytułowany: *Wskazania dla formacji alumnów dotyczące zagadnień małżeństwa i rodziny*, podpisany w uroczystość św. Józefa, 19 marca 1995 r. przez kard. Pio Laghi¹³. Jakkolwiek tytuł wskazuje, że adresatem są seminaria duchowne, to jednak uwagi tam zawarte dotyczą wszystkich, którzy w duchu Kościoła pochylają się nad problematyką małżeństwa i rodziny oraz nad duszpasterstwem rodzin. Według dokumentu problematyka małżeństwa i rodziny powinna zająć pierwsze i centralne miejsce w formacji pastoralnej teoretycznej i praktycznej. Tenże dokument wyraźnie postuluje stworzenie odrębnego przedmiotu, którego zdaniem byłaby synteza wspomnianej problematyki. Dziwić może fakt, że nie proponuje się nazwy dla tego przedmiotu, który powinien mieć swego specjalistę.

W polskiej literaturze teologicznej nie mamy usystematyzowanego, całościowego ujęcia teologii praktycznej małżeństwa i rodziny¹⁴. Na Zachodzie wiele lat temu, pojawiło się kilka publikacji, a nawet całościowych opracowań¹⁵. Wartościowego materiału

¹¹ Poświęcony temu jest rozdział 5, zatytułowany: *Die Ehe als Vollzug der Kirche*. HPTH. Bd. 4, s. 17—94.

¹² *Przemówienie do Przewodniczących Komisji Episkopatów Ameryki Łacińskiej ds. Rodziny*, 18.3.1993.

¹³ Tekst polski opublikowany w Rzymie, 1995 r. Komentarz do tego dokumentu: B. Mierziński: *Formacja alumnów w seminariach duchownych do duszpasterstwa rodzin*. „Horyzonty Wiary”. R. 8: 1997 nr 1(31) s. 35—49.

¹⁴ Autor niniejszego artykułu opracował w formie podręcznika dla studentów *Elementy teologii praktycznej małżeństwa i rodziny*, opublikowane w *Teologii małżeństwa i rodziny*. T. 1. Warszawa 1980 s. 157—277.

¹⁵ Warto wymienić kilka z nich: *Die Ehe als Vollzug der Kirche*. HPTH. Bd. 4. Freiburg im Breisgau 1969 s. 17—94; P. Adenauer: *Ehe und Familie. Ein pastorales Werkbuch*. Mainz 1972; *Ehe- und Familienpastoral*. Kevelaer 1977; J. Lange: *Ehe- und Familienpastoral heute. Situationsanalyse, Impulse, Konzepte*. 2. Aufl. Wien 1977.

dostarczają publikacje na temat duszpasterstwa rodzin. Warto wspomnieć trzy zeszyty specjalne „Ateneum Kapłańskiego”, zatytułowane *Duszpasterstwo Rodzin* — 83 (1974) z. 395; 84 (1975) z. 396—397. Na szczególne podkreślenie zasługuje publikacja książkowa ks. J. Buxakowskiego: *Wprowadzenie do teologii duszpasterstwa rodzin* (Pelplin 1999). Do rozwoju duszpasterstwa rodzin w Polsce przyczynili się w sposób szczególny: Teresa Strzembosz, bp Wilhelm Pluta, kard. Karol Wojtyła, abp Kazimierz Majdański, bp Stanisław Stefanek. Wśród teologów, którzy zajmowali się problematyką duszpasterstwa rodzin, można wymienić: R. Bielań, J. Buxakowski, J. Kłys, K. Majdański, B. Mierzwiński, P. Poręba, J. Wilk. Wiele cennego materiału dla refleksji w teologii praktycznej małżeństwa i rodziny zawierają niedawno promulgowane dokumenty II Polskiego Synodu Plenarnego¹⁶. Z zainteresowaniem czekamy także na promulgację *Dyrektorium duszpasterstwa rodzin* przygotowanego przez Radę Episkopatu ds. Rodziny. Na płaszczyźnie naukowej, II tom teologii pastoralnej, przygotowywany pod redakcją ks. R. Kamińskiego, ma zawierać obszerne opracowanie na temat duszpasterstwa rodzin.

3. Definicja i struktura teologii praktycznej małżeństwa i rodziny

Zaznaczmy na początku, że z teologicznego punktu widzenia, przez *małżeństwo* rozumiemy nierozzerwalny związek mężczyzny i kobiety, który, uświęcony sakramentem, ma charakter osobowej komunii miłości (*communio personarum*), jak to wielokrotnie akcentuje Jan Paweł II. Naturalnym owocem tej komunii jest potomstwo, które przekształca małżeństwo w rodzinę.

W świetle powyższych uwag na temat teologii praktycznej, można by określić teologię praktyczną małżeństwa i rodziny jako refleksję naukową, teologiczną, o urzeczywistnianiu się Kościoła w terażniejszości w rodzinie i przez rodzinę. Przy czym oczywiście z pojęciem rodziny łączy się ściśle pojęcie małżeństwa, bez którego rodzina nie mogłaby istnieć. Trzy elementy należą do tak pojętej teologii praktycznej małżeństwa i rodziny:

1. Analiza socjologiczno-pastoralna współczesnej sytuacji małżeństwa i rodziny;
2. Małżeństwo i rodzina jako przedmiot rozważań teologicznych i wysiłków duszpasterskich;
3. Małżeństwo i rodzina jako podmiot urzeczywistniania się Kościoła w świecie współczesnym.

IV. Analiza socjologiczno-pastoralna sytuacji rodziny

Teologia praktyczna, której zasadą formalną jest terażniejszość, musi rozpocząć swoje naukowe dociekanie od rzetelnej analizy sytuacji na tym odcinku, którego dotyczy określona misja Kościoła. W naszym wypadku chodzi o obiektywną, dogłębną

¹⁶ *Powołanie do życia w małżeństwie i rodzinie. W: II Polski Synod Plenarny. Dokumenty.* Warszawa 2001 s. 21—40.

ną analizę pastoralną współczesnej sytuacji małżeństwa i rodziny. Ta analiza pastoralna nie może się obyć bez pomocy nauk studiujących problematykę małżeństwa i rodziny: socjologii, demografii, psychologii, pedagogiki, medycyny, ekonomii i innych. Szczególnie ważny jest dokładny, jasny obraz małżeństwa i rodziny w dobie obecnej, który teologia praktyczna czerpie dla swoich dalszych refleksji z socjologii. Nieliczenie się z danymi nauk, zwłaszcza socjologii, byłoby przystawianym budowaniem zamków na lodzie. Refleksja pastoralna i realizacje duszpasterskie w naszym kraju muszą się liczyć ze specyfiką rodziny polskiej, zwłaszcza ze zmianami lat powojennych w strukturze i funkcjonowaniu rodziny.

Gruntowne rozpoznanie współczesnej sytuacji małżeństwa i rodziny zakłada cztery podstawowe etapy:

1. Ustalenie aktualnego stanu;
2. Wykrycie zachodzących przemian i ich kierunku;
3. Analiza przyczyn zachodzących przemian;
4. Wyciągnięcie wniosków pastoralnych.

Ustalenie aktualnego stanu współczesnej rodziny polskiej jest zasadniczym punktem wyjścia do wszelkich rozważań. Stąd wypływa potrzeba szeroko zakrojonych badań przy pomocy odpowiednich metod naukowych. Badania powinny uwzględnić główne aspekty życia rodzinnego: założenie rodziny, funkcje, jakie spełnia rodzina, model rodziny, schorzenia rodziny polskiej. Potrzeba tu nie tylko obiektywnych danych, lecz także wyważonej, krytycznej, wolnej od jakichkolwiek nacisków interpretacji tych danych. Zwłaszcza należy się bronić przed mechaniczną interpretacją liczb statystycznych¹⁷.

Samo ustalenie aktualnego stanu rodziny nie wystarcza. Trzeba zrobić następny krok: wykryć zachodzące przemiany w strukturze i życiu małżeństwa i rodziny oraz uświadomić sobie kierunek, ku któremu zmiernają te przemiany. Ma to istotne znaczenie i dla teologii praktycznej, i dla samego duszpasterstwa. Odstania bowiem najgłębsze tajemnice życia wspólnoty rodzinnej, wskazując na to, co się w niej dzieje: wzrasta w siły czy słabnie, jakie schorzenia ją osłabiają, co należy kontynuować i rozwijać dla jej dobra, a czemu się przeciwstawić. W grę wchodzi dwa rodzaje przemian: ilościowe i jakościowe. Te pierwsze (np. spadek dzietności rodziny, wzrost rozwodów) są łatwiejsze do wykrycia. Zmiany jakościowe (np. dowartościowanie kobiety w rodzinie, spadek autorytetu rodziców) są trudne do uchwycenia. Łatwiej pokazać Księżę Ślubów niż powiedzieć, kto z tych małżonków w pełni respektuje złożoną przysięgę. W wielu wypadkach zmiany jakościowe przyczyniają się do zmian ilościowych i mają głębsze od nich reperkusje.

Po ustaleniu aktualnego stanu rodziny i wykryciu zachodzących w niej przemian, teologia praktyczna stawia pytanie o przyczyny uchwyconych zjawisk. To pytanie należy postawić zarówno wtedy, gdy zmiany są pozytywne, jak i wtedy, gdy mają charakter

¹⁷ K. Chrupczak przytacza przykład absurdałnej interpretacji statystyki: *Jeśli jedna żona zdradza męża dwa razy w tygodniu, druga zaś jest wzorem wierności, to statystycznie każda z nich zdradza męża raz w tygodniu* (*Życie po rozwodzie*. Warszawa 1976 s. 19).

negatywny. Wykrycie przyczyn pomaga w naprawieniu popełnionych błędów ze strony różnych instytucji w odniesieniu do rodziny, w uniknięciu nowych, w ocenie słuszności podejmowanych decyzji i praktycznych realizacji dla rzeczywistego dobra rodziny. Podobnie jak przy dwóch poprzednich etapach, tak i w analizie przyczyn zachodzących przemian, teologia praktyczna nie może się obejść bez pomocy nauk empirycznych.

Nie wystarczy jednak sama znajomość aktualnej sytuacji małżeństwa i rodziny; nie wystarczy też ustalenie przemian, jakim te podstawowe dla życia ludzkiego wspólnoty podlegają; nie wystarczy analiza przyczyn zachodzących przemian. Teologia praktyczna małżeństwa i rodziny musi iść dalej. Jej zadaniem jest konfrontacja prawd objawionych, dotyczących małżeństwa i rodziny oraz podstawowych zasad etyki chrześcijańskiej, interpretowanych przez Urząd Nauczycielski Kościoła, z aktualną sytuacją małżeństwa i rodziny. Z tej konfrontacji teologia praktyczna wypracowuje wnioski, które stają się zasadami działania dla prawidłowo ustawionego duszpasterstwa rodzin. W tym sensie refleksja F. Woronowskiego ma swoje zastosowanie także w teologii praktycznej małżeństwa i rodziny: *... metoda pastoralna wyjaśnia więc najpierw sytuację. Z kolei rozwiązując problemy, jakie zrodziły się z biegiem czasu w układzie nowych uwarunkowań, wskazuje co w danej sytuacji należy poprawić, co nowego wprowadzać, czego unikać lub czemu przeciwstawić się. Czyni to w formie wniosków wyprowadzonych z tej konfrontacji, które są zasadami działania Kościoła w danej rzeczywistości. Zasady te są zatem oparte na najgłębszych osiągnięciach teologicznych i uwzględniają aktualną rzeczywistość w świecie. Są praktyczne i dynamiczne równocześnie: dotyczą działania Kościoła i warunków teraźniejszości. Realizowane przez Kościół zapewniają prawidłowość i bezbłądność duszpastersko-apostolskiego działania¹⁸.*

V. Rodzina jako przedmiot i podmiot w teologii praktycznej i w duszpasterstwie

Tak więc analiza socjologiczno-pastoralna współczesnej sytuacji małżeństwa i rodziny stanowi pierwszy element teologii praktycznej małżeństwa i rodziny. Drugim elementem, drugą częścią jest spojrzenie na małżeństwo i rodzinę jako na przedmiot rozważań teologicznych i troski duszpasterskiej Kościoła. Można więc powiedzieć, że w teologii praktycznej małżeństwa i rodziny chodzi tu o refleksję teologiczną nad duszpasterstwem rodzin¹⁹.

¹⁸ *Wprowadzenie...*, s. 120.

¹⁹ Należy odróżnić teologię praktyczną małżeństwa i rodziny od duszpasterstwa rodzin, podobnie jak odróżnia się całą teologię praktyczną od duszpasterstwa w ogóle. W. Piwowarski powie: *Duszpasterstwo to działalność całego Kościoła lub — lepiej — »strategia Kościoła«, który ma na podstawie naukowo wypracowanych modeli teologicznych, imperatywów i programów działania rozwijać inicjatywy zmierzające do zaktualizowania zbawczego dzieła Chrystusa w jednostkach i wspólnotach ludzkich* (cyt. za A. Zuberbier, *Materiały...*, s. 79). W tym sensie, teologia praktyczna małżeństwa i rodziny, w świetle Ewangelii i ludzkiego doświadczenia (KDK 46), na podstawie refleksji naukowej, ustala zasady dla tej specyficznej działalności Kościoła, jakim jest duszpasterstwo rodzin.

Pojęcie *duszpasterstwo rodzin* ma w Polsce bogatą i różnie definiowaną treść. Zasadniczo dwie rzeczywistości możemy określić tym mianem:

1. Istniejące i funkcjonujące struktury kościelne: od Rady Episkopatu Polski ds. Rodziny poprzez struktury diecezjalne, rejonowe, dekanalne, do parafialnego poradnictwa życia rodzinnego.

2. To wszystko, co czyni się dla dobra rodziny, w ramach szeroko pojętego duszpasterstwa; ta część pracy Kościoła katolickiego w Polsce, która angażuje zarówno laikat jak i duchowieństwo, dokonuje się na różnych poziomach, a dotyczy osób tworzących rodzinę, czy też przygotowujących się do jej założenia.

Trzeba podkreślić, że jedna i druga rzeczywistość łączą się ściśle ze sobą. Struktury powołano do życia po to, aby praca dla dobra rodziny polskiej była planowa, powszechna i skuteczna.

W tej drugiej rzeczywistości duszpasterstwa rodzin: *to wszystko, co czyni się dla dobra małżeństw i rodzin, w ramach całościowej misji Kościoła Chrystusowego*, możemy wyodrębnić dwa aspekty:

- a) Rodzina przedmiotem szczególnej troski Kościoła w zwyczajnych czy też specjalistycznych formach duszpasterstwa.
- b) Rodzina jako podmiot urzeczywistniający Kościół w sobie samej i w świecie współczesnym.

Te dwa aspekty także są ściśle powiązane ze sobą. Jeśli instytucje kościelne podejmują jakikolwiek wysiłek w trosce o małżeństwo i rodzinę, poprzez powołane w tym celu struktury, to czynią to z myślą o apostolskim uaktywnieniu rodzin. Chodzi o wyrobienie świadomości w każdej rodzinie chrześcijańskiej, że jest ona wprost i bezpośrednio odpowiedzialna za siebie, za dzieci, za ich wychowanie religijne, za przyszłość narodu i losy Kościoła. Rodzina, przedmiot troski ze strony instytucji kościelnych, staje się aktywnym podmiotem ewangelizacyjnej misji Kościoła w dobie obecnej.

W popularnym ujęciu, najczęściej stosowanym, duszpasterstwo rodzin oznacza różne formy aktualnej troski Kościoła katolickiego w Polsce o małżeństwo i rodzinę.

Dla jasności refleksji należy jednakże wyodrębnić te dwa aspekty: rodzina jako przedmiot pastoralnej troski ze strony Kościoła i rodzina jako podmiot urzeczywistniający Kościół. Pierwszemu aspektowi rezerwujemy określenie: *duszpasterstwo rodzin*, a drugi, jest ujmowany przede wszystkim pod kątem ewangelizacyjnych zadań rodziny, pod kątem jej apostolatu. Szczególnym wyrazem apostolatu rodzin są coraz liczniejsze, prężne wspólnoty rodzin, niewątpliwy znak czasu współczesnego Kościoła.

VI. Zarys całościowego ujęcia teologii praktycznej Małżeństwa i Rodziny

Niniejsza refleksja omawia niektóre tylko zagadnienia z teologii praktycznej małżeństwa i rodziny. Wydaje się, że pełne, całościowe ujęcie teologii praktycznej małżeństwa i rodziny mogłoby przedstawiać się następująco:

Teologia praktyczna małżeństwa i rodziny

Wstęp

1. Współczesna koncepcja teologii praktycznej
2. Pojęcie teologii praktycznej małżeństwa i rodziny
3. Poszczególne elementy teologii praktycznej małżeństwa i rodziny

Część Pierwsza

Wprowadzenie w problematykę

1. Wzrost zainteresowania małżeństwem i rodziną w dobie obecnej
 - a. przejawy szczególnej troski Kościoła o małżeństwo i rodzinę,
 - b. polityka rodzinna czynników państwowych
2. Problem kryzysu współczesnej rodziny
3. Futurologia rodziny
4. Teologiczny aspekt małżeństwa i rodziny

Część Druga

Pastoralna analiza współczesnej sytuacji rodziny polskiej

1. Założenie rodziny
 - a. wybór współmałżonka,
 - b. narzeczeństwo,
 - c. zawarcie małżeństwa
2. Wielkość rodziny
 - a. sytuacja demograficzna w Polsce,
 - b. odpowiedzialne rodzicielstwo,
 - c. wartość rodzin wielodzietnych
3. Relacje wewnątrzrodzinne
 - a. mężczyzna — mąż — ojciec,
 - b. kobieta — żona — matka,
 - c. dzieci w rodzinie,
 - d. rola krewnych
4. Niektóre schorzenia rodziny polskiej
 - a. antykoncepcja,
 - b. przerywanie ciąży,
 - c. alkoholizm i narkomania,
 - d. rozwody

5. Sytuacja religijna rodziny polskiej
6. Znaki odnowy małżeństwa i rodziny

Część Trzecia **Duszpasterstwo rodzin**

1. Wieloetapowe przygotowanie do małżeństwa i rodziny
 - a. aspekty chrześcijańskiego wychowania dzieci i młodzieży do miłości,
 - b. przygotowanie do małżeństwa
 - wytyczne Episkopatu Polski
 - etapy i formy przygotowania
 - metoda i treść
2. Pastoralne aspekty sakramentu małżeństwa
 - a. odnowione obrzędy sakramentu małżeństwa,
 - b. godność i wartości sakramentu małżeństwa,
 - c. realizacja sakramentu w życiu małżeńskim i rodzinnym
3. Działalność duszpasterstwa rodzin
 - a. struktury duszpasterstwa rodzin,
 - b. zadania duszpasterstwa rodzin
 - troska o życie (aborcja, eutanazja)
 - wychowanie dzieci i młodzieży do miłości
 - przygotowanie narzeczonych do małżeństwa
 - poradnictwo parafialne
 - opieka nad młodymi małżeństwami
 - pomoc małżeństwom i rodzinom przeżywającym kryzys
 - tworzenie wspólnot rodzin
 - c. formacja do pracy w duszpasterstwie rodzin
 - d. postulaty pod adresem duszpasterstwa rodzin

Część Czwarta **Apostolat rodziny**

1. Apostolat świeckich
2. Rodzina podmiotem urzeczywistniania się Kościoła w świecie współczesnym
 - a. Kościół jako Lud Boży,
 - b. rodzina jako komórka Kościoła,
 - c. rodzina szkołą apostolatu
3. Trzy kręgi apostolatu rodziny
 - a. *Ecclesia domestica*
 - małżonkowie
 - rodzice — dzieci
 - b. apostolat sąsiedztwa
 - c. apostolat rodziny w świecie współczesnym
 - rodzina w życiu Kościoła
 - rodzina w społeczeństwie
4. Wspólnoty rodzin znakiem czasu

Zakończenie

Wśród wielu zjawisk, których jesteśmy obecnie świadkami, ważne miejsce zajmuje szczególnie wzrost zainteresowania małżeństwem i rodziną w Polsce. Można mówić, w pewnym sensie, o ponownym odkryciu tych dwóch podstawowych rzeczywistości ludzkich, złączonych zresztą ściśle ze sobą. Troska o rodzinę stanowi wyraz instynktu samozachowawczego każdego społeczeństwa. Broniąc rodziny, naród broni swej egzystencji; broni tych wartości, które stanowią jego cenną spuściznę i kształtują jego przyszłość.

Troska o rodziny powinna łączyć wszystkich, niezależnie od wyznawanego światopoglądu czy opcji politycznych. Pole działania jest ogromne, potrzeby są liczne i nagłe. Realne, obiektywne dobro wszystkich rodzin stanowi konkretny cel, a osiągnąć go można na drodze potrójnego wysiłku: tworzenie i popieranie tych wartości, które zakładają, umacniają i rozwijają rodzinę, zapobieganie niebezpieczeństwom grożącym rodzinie, skuteczne leczenie schorzeń współczesnej rodziny.

Kościół Chrystusowy jest świadomy, że od strony ludzkiej istnieje przede wszystkim w rodzinach i dzięki rodzinom. Chcąc przemienić świat, musi zacząć od rodzin. Urzeczywistnianie się Kościoła w teraźniejszości — przedmiot naukowej refleksji teologii praktycznej oraz cel pracy duszpasterskiej — wymaga szczególnego zaangażowania rodzin w tym dziele. W sprawach zasadniczych dla życia Kościoła nie może być miejsca na improwizację. Pomoc Ducha Świętego została przyrzeczona Kościołowi, by wesprzeć i upewnić wysiłki ludzkie. Troska Kościoła o rodzinę musi być przemyślana, przygotowana, skonfrontowana z postulatami współczesnej wiedzy. To zadanie podejmuje teologia praktyczna małżeństwa i rodziny. Ona to zastanawia się nad problematyką rodziny w świetle Ewangelii i ludzkiego doświadczenia (por. KDK 46). Refleksja pastoralna w tej dziedzinie ma pomóc w skuteczniejszym duszpasterstwie rodzin, którego ostatecznym celem jest aktywizacja apostolska każdej chrześcijańskiej rodziny.

Tak można byloby scharakteryzować ideę przewodnią teologii praktycznej małżeństwa i rodziny.